

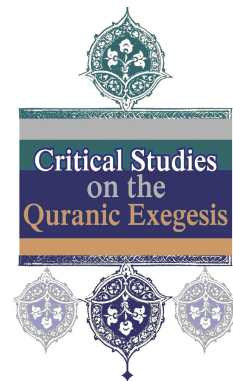
Divine Measures for Preserving Revelation A Theological Explanation of the Relation Between Prophets' Historical Understanding and Infallibility

Behrouz Fadaei Rad

PhD graduate in *Qur'ān* and Hadith Sciences, Kashan Branch,
Islamic Azad University, Kashan, Iran (Email: bfadaeirad@iau.ac.ir).

Hossein Khoshdel Mofard

Assistant Professor, Department of Islamic Studies, Kashan Branch,
Islamic Azad University, Kashan, Iran
(Corresponding author: hossein.khoshdel@iau.ac.ir).

Original research

Received: 7/ 1/ 2026

Revised: 27/ 2/ 2026

Accepted: 27/ 2/ 2026

Published: 10/ 6/ 2026

Pages: 145-172.

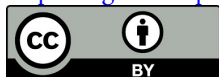
Publisher:

Mashhad Faculty of University of Quranic Theology and Awareness.
© 2026/ Authors retain the copyright and full publishing rights.

Online ISSN: 2783-5308

Open access in web address:

<http://naghdeara.quran.ac.ir>

Cite this article: Fadaei Rad, Behrouz and Khoshdel Mofard, Hossein, "Divine Measures for Preserving Revelation: A Theological Explanation of the Relation Between Prophets' Historical Understanding and Infallibility", *Critical Studies on the Quranic Exegesis*, 6 (2) : 12, 2026, p. 145-172.

<http://doi.org/10.22034/naghdeara.2026.570215.1373>.

Abstract

This study analyzes God's role in preventing historically-conditioned prophetic understanding from influencing revelation. Islamic scholars have generally explained the preservation of revelation through prophets' knowledge (*ilm*) and infallibility (*iṣma*), often expanding these concepts considerably to interpret contrary Quranic verses. However, the variety of verses reporting prophets' personal—and sometimes incorrect—understandings calls for a re-examination. Using a descriptive-analytical method and focusing on Quranic divine-prophetic dialogues, this study identifies several divine measures: pre-mission considerations in selecting prophets (including the Prophet Muhammad's being unlettered, *ummi*); gradual and occasion-based divine interaction; repetition; and personal reprimands during the prophetic mission. This study argues that the possibility of historically-conditioned understanding in prophets is compatible with their infallibility and provides a more precise explanation of how infallibility is attained without requiring strained interpretations. By distinguishing between the human (*basbari*) and prophetic (*risāli*) dimensions of prophets, this framework offers an interpretation of problematic verses that avoids both theological overreach and the reduction of revelation to purely human experience. The study operates within the premises of Islamic theology, specifically Shī'ī theological traditions, while engaging critically with classical and contemporary theories of revelation.

Keywords: Prophetic Missionary Station, Divine Interactions with Prophets, Revelatory Rebukes.

Extended Abstract

Islamic scholars, in explaining how revelation remains untainted by prophets' personal understanding, have typically relied on two internal attributes: knowledge (*ilm*) and infallibility (*iṣma*). Through conceptual expansion and, in some cases, considerable interpretive effort, they have sought to reconcile these attributes with scriptural verses that appear to indicate otherwise. However, the multiplicity and diversity of Quranic reports concerning prophets' personal—and at times incorrect—understandings necessitate a re-examination of how revelation is preserved from the influence of such understandings, which are rooted in the prophets' prior conceptions and historical contexts.

This study analyzes God's role in preventing the historical dimension of prophetic understanding from affecting revelation. Using a descriptive-analytical method and examining Quranic verses that depict divine-prophetic dialogue, particularly those involving God's direct speech to prophets, this study argues that several distinct divine measures serve this purpose. These include: pre-mission considerations in God's selection of prophets; gradual and occasion-based divine interaction; repetition; and personal reprimands to prophets during their mission. These measures function as preventive strategies against the potential influence of prophets' personal understanding. This study concludes that acknowledging the possibility of historically-conditioned understanding in prophets is not only compatible with their infallibility but also provides a more precise explanation of how infallibility is attained without requiring strained interpretations of Quranic verses.

The study begins by distinguishing between the human (*basharī*) and prophetic (*risālī*) dimensions of prophets. Based on verses such as Q. 14:11 (“Their messengers said to them, ‘We are only human beings like you’”) and Q. 18:110 (“Say, ‘I am only a human being like you; it is revealed to me that your God is one God’”), prophets share in common human attributes. This human dimension entails both practical implications (eating, walking in markets, marriage, illness, death) and cognitive implications (the possibility of erroneous conception or understanding, lack of knowledge of the unseen).

Human understanding is necessarily shaped by prior assumptions and historical conditions. This study demonstrates, through examples such as Noah's

misunderstanding of God's promise to save his family (Q. 11:45-46), David's judgment without hearing the second party (Q. 38:22-24), and Solomon's decision to punish the hoopoe based on incomplete information (Q. 27:20-21), that prophets' understandings could indeed be historically conditioned. However, this study insists that when such misunderstandings pertain to non-prophetic aspects of a prophet's persona, they do not compromise the prophetic mission itself. By distinguishing between prophetic and non-prophetic dimensions, the study offers a more precise interpretive framework for verses that might otherwise seem to challenge infallibility.

This study then examines God's measures for preserving revelation. Prior to a prophet's mission, God's choice of a messenger is informed by complete knowledge, as Q. 6:124 states: "God knows best where to place His message." This selection is not sudden but involves preparation, as seen in the case of Moses, about whom God says, "that you might be reared under My watchful eye" (Q. 20:39) and "I prepared you for Myself" (Q. 20:41). The Prophet Muhammad's being unlettered (*ummī*)—neither reading nor writing—is presented as a key divine measure preventing the imposition of pre-existing acquired knowledge upon revelation. Verses such as Q. 29:48 ("You did not recite any scripture before it, nor did you write it with your right hand") and Q. 42:52 ("You did not know what the scripture was, nor what faith was") indicate that the Prophet's mind was not encumbered by prior systematic learning that could distort the received message.

During the prophetic mission, God employs gradual and occasion-based revelation (Q. 25:32), which serves to consolidate meaning in the prophet's heart. The prohibition against haste in reciting revelation (Q. 20:114; Q. 75:16-19) further secures accurate transmission. Divine reprimands, such as Q. 66:1 ("O Prophet, why do you forbid what God has made lawful for you, seeking the approval of your wives?") and Q. 80:1-10 (the Prophet's frowning at the blind man), serve both pedagogical purposes and ensure that prophetic understanding does not inadvertently shape revelation.

This study also highlights Q. 17:73-75, which states that had God not strengthened the Prophet, he might have inclined slightly toward the disbelievers—a clear indication of divine intervention to preserve the integrity of revelation. Similar measures are extended to other prophets: for example, Joseph's seeing a "proof from his Lord" (Q. 12:24) prevented his succumbing to temptation, and the written tablets given to Moses

(Q. 7:145) minimized the impact of Moses' own historical situatedness on his reception and transmission of the divine message.

This study concludes that acknowledging the historicity of prophets' understanding does not negate their infallibility. Rather, infallibility is not an intrinsic attribute rendering prophets immune to any cognitive limitation; it is actively secured by divine measures operating before and during the prophetic mission. This understanding allows for a reading of Quranic verses without the interpretive strain often required by classical theological frameworks, while also preserving the core Islamic commitment to the integrity of revelation.

Bibliography

1. The Holy *Qur'ān*.
2. 'Āmilī, 'Alī b. Ḥusayn, *al-Wajīz*, Qom, Dār al-Qur'ān al-Karīm, 1413 AH [Arabic].
3. 'Āmilī, Muḥammad b. Makkī, *al-Qawā'id wa al-Fawā'id*, Qom, Nashr Mufid, 1400 AH [Arabic].
4. Aṣgharī, Muḥammad Javād and Mūsavī, Sayyid Maḥmūd, "Naqsh-i Quvā-yi Idrākī-yi Payāambar dar Waḥy az Dīdgāh-i Falāsifah-yi Islāmī", *Āyīn-i Ḥikmat*, no. 24, Summer 1379 SAH, pp. 45-72 [Persian].

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20080443.1394.24.2.3.1>

5. 'Ayyāshī, Muḥammad b. Mas'ūd, *al-Tafsīr*, Tehran, al-Maṭba'ah al-'Ilmīyah, 1380 AH [Arabic].
6. Baḥrānī, Hāshim, *al-Burbān*, Qom, al-Bi'thah, 1415 AH [Arabic].
7. Fayḍ Kāshānī, Muḥsin, *al-Tafsīr al-Ṣāfi*, Qom, Mu'assasat al-Hādī, 1416 AH [Arabic].
8. Gadamer, Hans-Georg, *Truth and Method*, tr. Donald G. Marshall, New York, Continuum, 2006.
9. Hāyidigar, Mārtīn, *Hastī va Zamān*, tr. Siyāvash Jamādī, Tehran, Quqnūs, 1386 SAH [Persian].
10. Ḥusayniān, Ḥāmid, "Tarjumān-i Waḥy", *Andīshab-yi Nuvin-i Dīnī*, no. 31, Winter 1391 SAH, pp. 57-76 [Persian].

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20080443.1394.24.2.3.1>

11. Ḥuwayzī, 'Abd 'Alī, *Tafsīr Nūr al-Thaqalayn*, Qom, Ismā'īliyyān, 1425 AH

- [Arabic].
12. Ibn Bābawayh, Muḥammad b. ‘Alī, *al-Faqīh*, Qom, Jāmi‘ah-yi Mudarrisīn, 1413 AH [Arabic].
  13. Javādī Āmulī, ‘Abd Allāh, *Tafsīr-i Mawḍū‘ī-i Qur’ān*, Qom, Asrā’, 1378 SAH [Persian].
  14. Javādī Āmulī, ‘Abd Allāh, *Tafsīr-i Tasnīm*, Qom, Asrā’, 1398 SAH [Persian].
  15. Kāshānī, Fath Allāh, *Manhaj al-Şādiqīn*, Tehran, Chāp-i ‘Ilmī, 1336 SAH [Persian].
  16. Khumaynī, Rūḥ Allāh, *al-Rasā’il*, Qom, Ismā‘īliyān, 1410 AH [Arabic].
  17. Khumaynī, Rūḥ Allāh, *Sharḥ Du‘ā’ al-Saḥar*, Qom, Mu’assasah-yi Nashr va Tanzīm-i Āthār-i Imām Khumaynī, 1374 SAH [Persian].
  18. Kulaynī, Muḥammad, *al-Kāfi*, Beirut, Manshūrāt al-Fajr, 1428 AH [Arabic].
  19. Majlisī, Muḥammad Bāqir, *Biḥār al-Anwār*, Beirut, Mu’assasat al-Wafā’, 1403 AH [Arabic].
  20. Mufīd, Muḥammad b. Muḥammad, *Awā’il al-Maqālāt*, Qom, Kungirah-yi Shaykh Mufīd, 1414 AH [Arabic].
  21. Mufīd, Muḥammad b. Muḥammad, *Taṣḥīb I’tiqādāt*, Qom, Kungirah-yi Shaykh Mufīd, 1414 AH [Arabic].
  22. Mukarram Shīrāzī, Nāşir, *Tafsīr-i Namūnah*, Tehran, Dār al-Kutub al-Islāmīyah, 1374 SAH [Persian].
  23. Mullā Şadrā, Muḥammad b. Ibrāhīm, *al-Ḥikmah al-Muta‘āliyah*, Beirut, Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī, 1981.
  24. Mullā Şadrā, Muḥammad b. Ibrāhīm, *Tafsīr al-Qur’ān al-Karīm*, tr. Muḥammad Khvājavi, Tehran, Mullā, 1392 SAH [Persian].
  25. *Nahj al-Balāghah*, ed. Şubḥī Şāliḥ, Qom, Dār al-Hijrah, 1414 AH [Arabic].
  26. Qudardān Qarāmalikī, Muḥammad Ḥasan, “Naqsh-i Payāambar dar Waḥy”, *Qabasāt*, no. 47, Spring 1387 SAH, pp. 87-112 [Persian].
  27. Qummī, ‘Alī b. Ibrāhīm, *al-Tafsīr*, Qom, Dār al-Kitāb, 1404 AH [Arabic].
  28. Şādiqī Tihirānī, Muḥammad, *al-Balāgh*, Qom, Ismā‘īliyān, 1419 AH [Arabic].
  29. Sayyid Murtaḍā, ‘Alī b. Ḥusayn, *Tanzīh al-Anbiyā’*, Qom, Dār al-Aḍwā’, 1409 AH [Arabic].
  30. Subḥānī, Ja‘far, *Mansūr-i Jāvid*, Qom, Mu’assasah-yi Imām Şādiq, 1383 SAH

- [Persian].
31. Surūsh, ‘Abd al-Karīm, *Baṣṭ-i Tajrubah-yi Nabawī*, Tehran, Şirāt, 1385 SAH [Persian].
  32. Surūsh, ‘Abd al-Karīm, *Kalām-i Muḥammad Ru’yā-yi Muḥammad*, Tehran, Şirāt, 1397 SAH [Persian].
  33. Ṭabāṭabā’ī, Muḥammad Ḥusayn, *al-Mizān*, Qom, Ismā‘īliyān, 1372 SAH [Arabic].
  34. Ṭabrisī, Faḍl b. Ḥasan, *Majma‘ al-Bayān*, Beirut, Dār al-Ma‘rifah, 1412 AH [Arabic].
  35. Tha‘ālibī, ‘Abd al-Raḥmān, *al-Jawābir al-Ḥisān*, Beirut, Dār Iḥyā’ al-Turāth al-‘Arabī, 1418 AH [Arabic].
  36. Ṭūsī, Muḥammad b. Ḥasan, *al-Tibyān*, Beirut, Dār Iḥyā’ al-Turāth al-Islāmī, 1413 AH [Arabic].
  37. Warnke, Georgia, *Gadamer Hermeneutics*, Stanford University Press, 1987.
  38. Zamakhsharī, Maḥmūd b. ‘Umar, *al-Kashshāf*, Beirut, Dār al-Kitāb al-‘Arabī, 1407 AH [Arabic].
  39. Zarkashī, Muḥammad b. ‘Abd Allāh, *al-Burbān*, Beirut, Dār al-Kutub al-‘Ilmiyah, 1422 AH [Arabic].

تدابیر الهی در صیانت از وحی

تبیین کلامی رابطه فهم تاریخمند پیامبران با عصمت

بهروز فدائی راد ^{ID}

دانش آموخته دکتری علوم قرآن و حدیث، واحد کاشان،

دانشگاه آزاد اسلامی، کاشان، ایران (ایمیل: bfadacirad@iran.ir).

حسین خوشدل مفرد ^{ID}

استادیار گروه معارف اسلامی، واحد کاشان، دانشگاه آزاد اسلامی، کاشان، ایران

(نویسنده مسئول: hossein.khoshdel@iauo.ac.ir).

چکیده

اندیشمندان اسلامی در تبیین علت محفوظ ماندن وحی، از فهم شخصی پیامبران، عموماً تنها به دو ویژگی درونی ایشان یعنی علم و عصمت، اشاره کرده و با اطلاق‌گرایی و توسعه مفهومی این دو واژه، و در مواردی با تکلف بسیار، سعی در تفسیر و توجیه آیات مغایر آن داشته‌اند. با این حال به دلیل تعدد و تنوع آیاتی که از فهم شخصی و گاه نادرست پیامبران، حکایت دارد، ضرورت بازتحلیل چگونگی محفوظ ماندن وحی، از تأثیر این فهم‌ها، که طبعاً ریشه در تلقی‌ها و تصورات پیشین ایشان دارد؛ آشکار می‌شود. بر این اساس در این پژوهش، برآنیم تا نقش خدا در ممانعت از تأثیر فهم تاریخمند پیامبران را مورد بازتحلیل قرار دهیم. به این منظور با روش تحلیل توصیفی و با بررسی آیات ناظر به پیامبران خصوصاً آیات ناظر به مکالمه خدا و پیامبران، نشان خواهیم داد که ملاحظات اختصاصی خدا در انتخاب پیامبران، در مرحله پیش از رسالت، تعامل مناسبی و تدریجی، تکرار و عتاب‌های شخصی به پیامبران در حین رسالت، تدابیری است که به منظور پیشگیری از تأثیر بالقوه فهم شخصی پیامبران، به طور عام مورد استفاده قرار گرفته‌است. پذیرش امکان وجود فهم تاریخمند در پیامبران، نه تنها با عصمت ایشان قابل جمع است؛ بل که بدون نیاز به تکلف در تأویل آیات، می‌تواند توضیح دقیق‌تری را برای چگونگی حصول عصمت ارائه نماید.

کلیدواژه‌ها: شأن رسالی پیامبر، تعاملات الهی با پیامبران، عتاب‌های وحیانی.

مقاله پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۱۷ ش

بازنگری: ۱۴۰۴/۱۲/۸ ش

پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۸ ش

نشر: ۱۴۰۵/۳/۲۰ ش

صفحه ۱۴۵-۱۷۲.

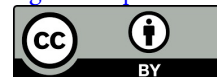
ناشر:

دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم (دانشکده علوم قرآنی مشهد).
© ۲۰۲۶ / نویسندگان دارنده حق تألیف مقاله خود بدون محدودیت اند.

شاپای الکترونیکی: ۵۳۰۸-۲۷۸۳

دسترسی آزاد:

<http://naghdeara.quran.ac.ir>

چه گونه به این مقاله ارجاع دهیم؟

فدائی راد، بهروز و خوشدل مفرد، حسین، «تدابیر الهی در صیانت از وحی: تبیین کلامی رابطه فهم تاریخمند پیامبران با عصمت»، پژوهش نامه نقد آراء تفسیری، سال ششم، دوره دوم، شماره پیاپی ۱۲، زمستان ۱۴۰۴ ش، ص ۱۴۵-۱۷۲.

<http://doi.org/10.22034/naghdeara.2026.570215.1373>

درآمد

فرایند فهم انسان، و شأن بشری پیامبران، از یک سو و اغراض الهی در ارسال پیامبران از سوی دیگر سبب ارائه نظریات مختلف و بعضاً متعارضی در تحلیل وحی شده است. گروهی با تأکید بیش‌تر بر اغراض الهی، و طرح نظریه عصمت، آیات نافی آن را به طرق مختلف و گاه با دشواری بسیار تأویل می‌نمایند. گروهی نیز با تأکید بیش‌تر بر تأثیر خواه ناخواه شرایط تاریخی و تصوّرات پیشین ذهنی بر فهم انسانی، و در نتیجه ناگزیری از تاریخ‌مندی فهم، فهم پیامبران را نیز کاملاً تاریخ‌مند دانسته، وحی را از ماهیت الهی اش تهی می‌سازند. این در حالی است که بازتحلیل فرایند فهم و تأمل در تدریجی بودن سیر آن از تلقی اولیّه تا تثبیت نهایی؛ تفکیک شئون مختلف پیامبران و الزامات متمایز هر یک؛ هم‌چنین دقت بر نقش فعال خدا در صیانت از پیام خویش، می‌تواند، فهم صحیح‌تری از آن ایجاد نماید.

طرح مسئله

بررسی پژوهش‌های انجام‌گرفته درباره وحی نشان می‌دهد که نقش خدا و تدابیر او در محفوظ ماندن پیام الهی، چندان مورد توجه مستقیم اندیشمندان اسلامی قرار نگرفته است. در حالی که دقت در آیات قرآن و مکالمات میان خدا و پیامبران، نقش قابل‌ملاحظه‌ای برای خدا در راستای حصول اغراض الهی و صیانت از وحی، نشان می‌دهد. البته با وجود این غفلت، تأمل در آرائی که درباره نقش پیامبر (ص) در وحی، ابراز شده است، می‌تواند به طور غیرمستقیم دیدگاه اندیشمندان اسلامی در مورد تأثیر فهم پیامبر (ص) بر وحی را نمایان سازد. این دیدگاه‌ها صرف‌نظر از دسته‌بندی‌های جزئی درون گروهی، در سه دسته کلی قابل‌ارائه است.

دسته اول، دیدگاه کسانی است که با تقریرهای مختلف برای وحی منشاء بیرونی قائل اند (طبرسی، مجمع البیان، ۸۰۴/۶) و نقش پیامبر (ص) در وحی را از دریافت تا ابلاغ، نقش قابلی می‌دانند. این دیدگاه، همان دیدگاه غالب اندیشمندان اسلامی است. دیدگاه دوم از آن کسانی است که اگرچه برای پیامبر (ص) در دریافت وحی نقش قابلی قائل اند، اما در ابلاغ وحی برای ایشان نقش فاعلی در نظر می‌گیرند؛ به این معنا که پیامبر (ص) تنها معانی را از خدا دریافت کرده، اما آن معانی را خود، در قالب الفاظ تبیین کرده است (زرکشی، البرهان، ۱/۲۹۱). دسته سوم نیز، دیدگاه کسانی است که وحی را کاملاً با منشاء درونی قلم‌داد می‌کنند و نقش پیامبر (ص) را نه تنها در ابلاغ، بل که در دریافت نیز فاعلی می‌دانند، که بر اساس آن، دین تجربه روحی پیامبر و تابع او محسوب می‌شود (سروش، بسط تجربه نبوی، ۱۴).

بر اساس دیدگاه اول، وحی کلام خدا است و پیامبر (ص) از آنجا که صلاحیت‌های لازم را کسب کرده (خمینی، شرح دعاء السحر، ۷۸)، با ترقی به مقام لدن و عقل محض، حقیقت و ام‌الکتاب را از نزد خدا تلقی نموده است (جوادی آملی، تفسیر موضوعی قرآن، ۱/ ۴۳). در نتیجه با وجود علم و عصمت تام، در پیش از رسالت، اساساً دیگر جایی برای تلقی و فهمی متفاوت با مقصود الهی باقی نمی‌ماند که امکان تأثیر در پیام الهی داشته باشد. اما ناسازگاری این دیدگاه با آیات عتاب نظیر:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبَتَّغَىٰ مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (تحریم/ ۱).

ترجمه: ای پیامبر چرا آن چه خدا بر تو حلال کرده برای به دست آوردن خشنودی همسرانت بر خود حرام می‌کنی و خدا بسیار آمرزنده مهربان است؛ نشان می‌دهد که حداقل در شئون غیررسالی پیامبر (ص)، نمی‌توان به علم و عصمت تام، قائل بود. بر اساس دیدگاه دوم اگرچه دریافت وحی بدون دخالت فهم پیامبر (ص) اتفاق افتاده، اما ابلاغ آن به طور کامل از مسیر فهم پیامبر (ص) گذشته است؛ در حالی که در آیاتی مانند:

وَ إِن كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَخْذُوكَ خَلِيلًا وَ لَوْلَا أَن تَبْتَئَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا إِذَا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَ ضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا (اسراء/ ۷۳-۷۵).

ترجمه: و نزدیک بود فریبت دهند از آن چیزی که به سويت وحی فرستادیم تا غیر از آن را به ما نسبت دهی و در آن صورت با تو دوست بودند و اگر استوار نمی‌داشتیمت نزدیک بود که به سوی ایشان اندکی میل کنی در آن صورت قطعاً دو زندگی و دو مرگ را به تو می‌چساندیم سپس یاوری برای خویش در برابر ما نمی‌یافتی.

با کاربرد عبارات‌های «لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ» و «لَوْلَا أَن تَبْتَئَاكَ» که بر نظارت و دخالت مستقیم خدا بر ابلاغ وحی دلالت دارد؛ چنین موضوعی به صراحت نفی می‌شود.

بر اساس دیدگاه سوم نیز، وحی، به طور کامل محصول فهم، تجربه و دریافت‌های شخصی پیامبر و قرآن نیز، گفتگویی دو سویه میان پیامبر و معاصرینش که از دل تاریخ و فرهنگ عربی برآمده و ظرفیتی محدود دارد (سروش، کلام محمد رویای محمد، ۱۰-۱۱) محسوب می‌شود، و پیامبر نیز —هم‌چون شاعری که می‌تواند شاعرتر شود— می‌تواند پیامبرتر بشود (سروش، بسط تجربه نبوی، ۱۰). این جا نیز اگرچه هم‌چنان عبارات‌های

«لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَةً» (اسراء/ ۷۳) و «لَوْلَا أَنْ تَبْتَئَاكَ» (اسراء/ ۷۴) که نظارت و دخالت مستقیم خدا بر ابلاغ وحی را نشان می‌دهند، مانع از پذیرش چنین دیدگاهی می‌گردد؛ اما افزون بر آن، آیاتی نظیر:

وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَاعِرٍ (الحاقّة/ ۴۱).

ترجمه: و آن گفتار یک شاعر نیست.

که بر شاعر نبودن پیامبر (ص) تصریح دارند، نیز سبب اخلال در پذیرش استدلال مطرح شده می‌شود. این دیدگاه‌ها در پژوهش‌هایی نیز مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. برای مثال در پژوهش «نقش پیامبر در وحی»، محمدحسن قدردان قراملکی (قبسات، شماره ۴۷، بهار ۱۳۸۷ ش) با اشاره به نقش قابل و فاعلی در دریافت و ابلاغ وحی، به تحلیل و مقایسه دیدگاه‌های مختلف ابراز شده در این زمینه پرداخته است. در پژوهش دیگر با عنوان «ترجمان وحی: بررسی نقش پیامبر در فرایند نزول وحی» نیز که حامد حسینیان منتشر کرده است (اندیشه نوین دینی، شماره ۳۱، زمستان ۱۳۹۱ ش)، مؤلف با نقد نقش فاعلی پیامبر در دریافت وحی بر نقش قابل تأکید می‌ورزد.

هم‌چنین در پژوهش «نقش قوای ادراکی پیامبر در وحی از دیدگاه فلاسفه اسلامی»، محمدجواد اصغری و سید محمود موسوی (آیین حکمت، شماره ۲۴، تابستان ۱۳۹۴ ش) به تحلیل و نقد دیدگاه فلاسفه اسلامی درباره نقش قوای عاقله و متخیله پیامبر در معرفت و حیانی پرداخته‌اند.

حال، با وجود چنین پژوهش‌هایی، هم‌چنان کاستی‌هایی مشاهده می‌شود و هم‌چنان به پرسش‌هایی پاسخ داده نشده است. پرسش‌هایی نظیر این‌که قائل بودن به شأن انسانی برای پیامبران، چه الزاماتی ایجاد می‌نماید؟ یا این‌که آیا لازم است در همه شئون، برای پیامبران عصمت قائل شد؟ و مهم‌تر این‌که نقش خدا در صیانت از پیام خویش چیست؟

در این پژوهش برآن ایم تا با بررسی و تحلیل آیات ناظر به مکالمه خدا و پیامبران و توجه به الزامات شأن انسانی ایشان؛ چگونگی عمل‌کرد خدا در صیانت از پیام خویش، در برابر فهم تاریخ‌مند پیامبران را مورد تحلیل قرار داده و دیدگاه چهارمی در کنار دیدگاه‌های سه‌گانه پیشین طرح نماییم که قابلیت پاسخگویی پرسش‌های مذکور را داشته باشد.

۱. شأن انسانی پیامبران

پیامبران الهی حسب آیاتی نظیر:

قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ إِنْ نَحْنُ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَمُنُّ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ (ابراهيم/ ۱۱).

ترجمه: پیامبران‌شان به آن‌ها گفتند ما نیز انسان‌هایی مانند شما هستیم، اما خدا به هر یک از بندگانش که بخواهد لطف می‌کند.

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ (کهف/ ۱۱۰).

ترجمه: بگو من تنها انسانی مانند شما هستم، که به من وحی می‌شود که خدای‌تان خدای یگانه است.

انسان‌هایی نظیر دیگر انسان‌ها در خلقت (قمی، *التفسیر*، ۴۷/۲) و مماثلت به انسان‌های دیگر (طباطبایی، *المیزان*، ۴۰۵/۱۳) هستند. این شأن، طبعاً مستلزم پذیرش جنبه‌های مشترک با سایر انسان‌هاست، که الزاماتی را با خود به همراه می‌آورد.

۱-۱) الزامات شأن انسانی

شأن انسانی گاه وجه فعلی دارد، یعنی شامل مواردی نظیر اقوال و اعمال می‌شود که، به صرف انسان بودن، در فعل بروز خواهد یافت. برای مثال غذا خوردن یا داد و ستد کردن، مرگ یا بیمار شدن، که در آیاتی نظیر:

يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ (فرقان/ ۷).

ترجمه: غذا می‌خورد و در بازار راه می‌رود؛

وَمَا كَانُوا خَالِدِينَ (انبیاء/ ۸).

ترجمه: و جاودان نیستند؛

وَ أَيُّوبَ إِذْ نَادَىٰ رَبَّهُ أَنِّي مَسَّنِيَ الضُّرُّ وَأَنْتَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ (انبیاء/ ۸۳).

ترجمه: و ایوب هنگامی که پروردگارش را ندا داد که مرا آسیب و سختی رسیده و تو مهربان‌ترین مهربانانی؛

مورد اشاره قرار گرفته است، از مصادیق آن محسوب می‌گردد. هم‌چنین در احادیث نیز می‌توان برخی از مصادیق این الزامات فعلی را مشاهده کرد، برای مثال ازدواج (کلینی، *الکافی*، ۵/۵۶۸) نیز که از مصادیق شئون انسانی است، در این نوع قرار می‌گیرد.

گاه نیز وجه ادراکی دارد، یعنی شامل مواردی نظیر تلقی و فهم می‌شود که پیش از قول یا فعل و در ذهن اتفاق می‌افتد، که به دلیل انسان بودن از آن گریزی نیست. برای مثال امکان تصور و تلقی نادرست، که از

خصایص ادراک انسان است یا ناآگاهی بر علم غیب، که از اختصاصات خدا است (طباطبایی، *المیزان*، ۱۷/۱۲۵)، در آیاتی نظیر:

فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ (انبیاء/ ۸۷).

ترجمه: گمان کرد ما بر او قدرت نداریم.

وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ (انعام/ ۵۰).

ترجمه: و من غیب نمی‌دانم.

از زبان پیامبران نیز نقل شده است. حال از آنجا که فهم انسان، تصویری است (ملاصدرا، *الحکمة المتعالیة*، ۵۱۲/۳)، که متأثر از زمینه‌ها و شرایط تاریخی است و انسان نمی‌تواند با ذهنی خالی به فهم نائل آید (هایدگر، *هستی و زمان*، ۳۷۲)، پیامبران نیز نمی‌توانند خالی از مفروضات پیشین خود باشند.

باید توجه داشت که، در تعریف تاریخمندی، تنها می‌توان از نفس امکان تأثیر شرایط، سخن گفت و نه بیش‌تر؛ چراکه اطلاق در تعریف، به دلیل مغالطه خودارجاعی، عملاً خود آن تعریف را نیز دربر خواهد گرفت. برای مثال این‌که انسان هرگز نمی‌تواند از موقعیت تاریخی خود رهایی یابد و دانش حاصل شده برای او همواره تجدیدنظر پذیر است (وارکنه، *هرمنوتیک گادامری*، ۴۰)^۱ یا این‌که تلاش انسان برای رهایی از تصورات خود در موضوع فهم، نه‌تنها ناممکن بل که آشکارا بی‌معنا و نامعقول است (گادامر، *حقیقت و روش*، ۲۷۸)^۲ به جهت این اطلاق در تعریف، مفهوم خود را نیز دربرمی‌گیرد. یعنی این دو گزاره بر مبنای خودشان، هم، تجدیدنظر پذیر خواهند بود و هم، تلاش برای فهمشان ناممکن، بی‌معنا و نامعقول.

با این حال، کامل و صحیح بودن مفروضات پیشین، طبعاً، مانع از فهم تاریخمند می‌گردد، اما مفروضات پیشین پیامبران نیز، همیشه کامل و صحیح نیست. برای مثال آیات:

رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي (هود/ ۴۵).

ترجمه: پروردگارا پسر من نیز از اهل من است.

قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ (هود/ ۴۰).

ترجمه: به نوح خطاب کردیم که از هر نوع حیوان یک جفت و خانواده‌ات را سوار کن؛

دلالت بر این دارد که تلقی نوح^(ع) از وعده خدا درباره نجات اهلش، یک تلقی و فهم متفاوت با منظور الهی

1. Warnke, *Gadamer Hermeneutics*.

2. Gadamer, *Truth and Method*.

است. در واقع نوح^(ع) از اطلاق واژه «أَهْلَكَ» و مشاهده غرق فرزند حیرت می‌کند (سبحانی، منشور جاوید، ۱۴۰/۴). این تحجیر، نشان از فهم نادرست او از سخن الهی دارد. که با عتاب اصلاح می‌گردد. با این حال این فهم نادرست از آنجا که وجه رسالی ندارد، تأثیری در انجام وظیفه رسالی نوح^(ع) ندارد و تدبیر الهی، موجب اصلاح فهم تاریخمند نوح^(ع) که ناشی از تصوّرات ذهنی اوست می‌گردد.

با این وجود، فهم انسان، مقهور شرایط تاریخی نیست. همانطور که دقت در آیاتی نظیر:

وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوْ لَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا وَلَا يَهْتَدُونَ (بقره/ ۱۷۰).

ترجمه: و هنگامی که به آنان گفته می‌شود که از آن چه خدا نازل کرده است پیروی کنید می‌گویند ما از آن چه پدرانمان را به آن وفادار یافتیم پیروی می‌کنیم آیا حتی اگر پدرانشان چیزی نمی‌فهمیدند و هدایت یافته نبودند.

نشان می‌دهد که اگرچه شرایطی نظیر غلبه دیدگاه‌های مرسوم، ممکن است بر فهم و عمل کرد انسان‌ها، تأثیر بگذارد؛ اما انسان می‌تواند از این تحمیلات مصون مانده، راه درست را برگزیند. به بیان دیگر هرچند مواجهه اولیه انسان با وقایع و مفاهیم، لاجرم، متأثر از شرایط تاریخی است، و تلقی انسان، خواه ناخواه تاریخمند است؛ اما این تلقی و حتی فهم تاریخمند ثانوی؛ قابلیت اصلاح دارد.

در نتیجه، شأن انسانی پیامبران، ایجاب می‌نماید که ایشان نیز، گاه به دلیل فقدان علم و آگاهی، تلقی یا فهم تاریخمندی یافته، و حتی متناسب با آن اقوال و افعالی داشته باشند. آنچه این‌جا ضرورتاً باید مورد توجه قرار گیرد، دقت در وجود شئون دیگری نظیر شأن رسالی در ایشان است که طبعاً، الزامات خاص خود را نیز به همراه دارد. اندیشمندان اسلامی، هرچند موضوع شئون مختلف پیامبری (مفید، *اوائل المقالات*، ۶۵؛ عیاشی، *التفسیر*، ۱/ ۲۵۹؛ عاملی، *القواعد و الفوائد*، ۱/ ۲۱۵؛ خمینی، *الرسائل*، ۱/ ۵۰) و حتی تمایزات آن، از جمله ضرورت وجود عصمت در شأن رسالی (مفید، *تصحیح اعتقادات*، ۱۲۸؛ سیدمرتضی، *تنزیه الانبیاء*، ۱۷) را مورد توجه قرار داده‌اند؛ اما عموماً در تفسیر آیات ناظر به پیامبران، از این مهم، غفلت نموده‌اند. در تفسیر این آیات، این تمایزات را مورد توجه قرار نداده‌اند.

۲-۱) شواهد فهم تاریخمند در قرآن

در قرآن گاه با آیاتی مواجه می‌شویم که تأثیر شرایط تاریخی پیشین را بر تلقی‌ها یا حتی فهم‌های پسین نمایان می‌سازد. این واقعه به انحاء مختلف در آیات قرآن قابل پی‌گیری است. برای مثال در آیه:

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَى أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (بقره/ ۲۱۶).

ترجمه: جهاد بر شما واجب گردید، اگرچه آن را دوست نمی‌دارید، چه بسا چیزی را دوست نمی‌دارید، درحالی‌که برایتان خیرست و چه بسا چیزی را دوست می‌دارید، درحالی‌که برایتان شرست و خدا است که می‌داند و شما نمی‌دانید؛

به نتیجه نادرست کراهت از قتال، اشاره می‌شود. این نتیجه طبعاً ریشه در ذهنیات و تصوّراتی دارد که ابعاد روانی افراد را تحت تأثیر قرار داده، و تبدیل به پیش فرض نادرست شر بودن قتال، شده است؛ هم‌چنان‌که در آیه:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَنْ تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ (حجرات/ ۶).

ترجمه: ای مؤمنان اگر فرد فاسدی برایتان خبری آورد، باید تحقیق کنید، مبدا ناآگاهانه گروهی را گرفتار سازید و پشیمان شوید؛

پیش فرض راستگویی همیشگی افراد، نادرست، قلم‌داد، و نسبت به عمل مبتنی بر آن هشدار داده شده است. موضوعی که مورد غفلت آدم و حوا^(ع) در بهشت نیز واقع شد (اعراف/ ۲۰-۲۲). زیرا آدم^(ع) گمان نمی‌کرد که مخلوقات به نام خدا قسم دروغ بر زبان جاری سازند (حویزی، تفسیر نورالثقلین، ۱۴/۲) و با وجود هشدار پیشین الهی (طه/ ۱۱۷) تصوّر و فهم او از دشمنی ابلیس صحیح نبود؛ چرا که او در زندگی تجربه کافی نداشت (مکارم‌شیرازی، تفسیر نمونه، ۱۱۷/۶).

این موضوع در عمل کرد ابلیس به عنوان یک جن (کهف/ ۵۰) نیز مشاهده می‌شود (اعراف/ ۱۲). که با قیاس ناصحیح (کلینی، الکافی، ۱/ ۵۸) به دلیل فهم نادرست پیشین خود به جای عذرخواهی از واکنش ناصحیح در برابر دستور الهی، خدا را تهدید و ادّعا می‌کند انسان‌ها را با همان موضوع تکبّر «بِمَا أَغْوَيْتَنِي» (اعراف/ ۱۶)، از راه مستقیم دور خواهد ساخت. در نتیجه، این‌جا ابلیس از تلقی و فهم تاریخ‌مند اولیه خویش، عبور می‌کند و به فهمی تثبیت شده و البته نادرست می‌رسد. حتّی در مورد مجرداتی نظیر فرشتگان نیز، تلقی‌های تاریخ‌مند مشاهده می‌شود. وقتی فرشتگان در ماجرای خلقت انسان، به خدا انتقاد می‌کنند (بقره/ ۳۰)، هر چند این انتقاد متوجّه فعل است نه فاعل (جوادی آملی، تسنیم، ۱۲۳/۵۲)، در نهایت با قیاس ذهنی و مصلحت‌اندیشی (طبرسی، مجمع‌البیان، ۱/ ۱۷۷) متأثر از تصوّرات ذهنی پیشین ایشان است.

به بیان دیگر، احتجاج با خدا فارغ از این که به جهت تکبر باشد (نظیر احتجاج ابلیس)، یا به جهت ناآگاهی باشد (نظیر احتجاج فرشتگان) یا حتی به جهت مهربانی شدید باشد (نظیر ابراهیم^(ع)) که در آیات:

قَالَ مَا مَنَعَكَ أَلَّا تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُكَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ (اعراف/ ۱۲).

ترجمه: فرمود هنگامی که تو را امر کردم، چه چیز تو را مانع شد که سجده نکردی گفت من از او بهترم؛

قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (بقره/ ۳۰).

ترجمه: گفتند آیا کسی را می‌آفرینی که در آنجا فساد کند و خون‌ریزی کند، و حال آنکه ما به ستایش تو تسبیح می‌گوییم و تو را تقدیس می‌کنیم گفت: من چیزی را می‌دانم که شما نمی‌دانید؛

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ (توبه/ ۱۱۴).

ترجمه: یقیناً ابراهیم بسیار مهربان و بردبار بود؛

مورد اشاره قرار گرفته)، طبعاً، نشان از استدلال پیشینی ذهن است.

تأثیر این فهم پیشین، در ماجرای موسی^(ع) و عالم لدنی (کهف/ ۷۱-۷۷) نیز قابل‌ردیابی است، اعتراضات موسی^(ع) ریشه در مفروضات پیشینی او دارد. در نگاه او قتل بی‌دلیل انسانی بی‌گناه، نادرست است (کهف/ ۷۴). اگرچه که این پیش فرض او صحیح است، اما آنچه مورد غفلت او قرار می‌گیرد و سبب تطبیق این پیش فرض بر واقعه جاری می‌شود، این است که موسی^(ع) از یاد می‌برد که این افعال عالم لدنی با دلیل و به اذن الهی انجام می‌شود. مقایسه واکنش موسی^(ع) با واکنش ابراهیم^(ع) نسبت به ذبح فرزند خود، که در آن نیز، موضوع قتل بی‌دلیل انسانی بی‌گناه، مطرح است (صافات/ ۱۰۲) نشان می‌دهد که با وجود اشتراک موضوع، از آنجاکه ابراهیم^(ع) ذبح فرزند را امر الهی می‌داند، تسلیم می‌شود، در واقع تفاوت مفروضات پیشین آن دو و تلقی اولیه‌ای که از موضوع دارند واکنش‌های متفاوتی را ایجاد می‌نماید.

داوود^(ع) نیز وقتی بی‌شنیدن سخن طرف دوم ماجرا اظهار نظر می‌کند (ص/ ۲۲-۲۴)، طبعاً مبتنی بر فهم پیشین خود، اقدام کرده است. حتی سلیمان^(ع) نیز هنگامی که به علت فقدان علم (نمل/ ۲۲) تصمیم به مجازات سخت هدهد می‌گیرد (نمل/ ۲۰-۲۱)، در حقیقت تصوّر ذهنی نادرستی دارد که سخنی متناسب با آن می‌گوید. اگرچه این ناآگاهی نسبت به امور محوّله رسالی نیست (سبحانی، منشور جاوید، ۱۲/ ۲۹۲) و

اهمیت حکمی ندارد (صادقی‌تهرانی، *البلاغ*، ۳۷۸)؛ اما نشان از عدم آگاهی به عنوان یک پیامبر، در برخی موارد دارد که خدا با این تنبّه مانع از عجب و خودپسندی او می‌گردد (زمخشری، *الکشاف*، ۳/۳۵۹). واکنش مریم^(س) نیز، در مواجهه با رسول الهی (مریم/ ۱۷-۱۸)، مبتنی بر ادراک و فرض ذهنی اوست (طباطبایی، *المیزان*، ۱۴/۳۷). همین تصوّر و فرض نادرست او، در قوم او نیز در مواجهه با عیسی^(ع) مشاهده می‌شود (مریم/ ۲۷-۲۸).

این موضوع حتّی در مورد پیامبر^(ص) نیز مشاهده می‌شود؛ عتاب آیه تبلیغ (مائده/ ۶۷) در حقیقت برای زدوده شدن تصوّر واکنش نامناسب مردم، بعد از ابلاغ پیام الهی است (طباطبایی، *المیزان*، ۶/۵۰). این تلقّی اگرچه از پیام الهی که ایشان موظّف به ابلاغش است صورت نگرفته، اما طبعاً این عتاب دلالت بر تلقّی پیشین پیامبر^(ص) از سخن الهی دارد، که با نزول آیه در زمان مقتضی، اصلاح می‌گردد. همانطور که انتظار وی در آیه قبله (بقره/ ۱۴۴) برای تغییر قبله (قمی، *التفسیر*، ۱/۶۳) به دلیل سرزنش‌های یهود (طباطبایی، *المیزان*، ۱/۳۲۵)؛ از آن جهت که زودتر از موعد است، نشان از وجود یک تصوّر و تلقّی پیشین دارد، که حدّ اقل به لحاظ زمانبندی، نقایصی دارد.

۳-۱) شیوه تفسیر آیات ناظر به شأن انسانی پیامبران

با تفکیک شئون رسالی و غیررسالی پیامبران و توجّه به الزامات هر شأن، امکان تفسیر دقیق‌تری از آیات، فراهم می‌گردد. برای مثال اگر آیه‌ای ناظر به شأن بشری یک پیامبر است، با در نظر گرفتن احتمال ناآگاهی و عمل کردی متناسب با آن، تفسیر صحیح‌تری ارائه خواهد شد. برای مثال آیات:

فَإِذَا جِبَالُهُمْ وَعِصِيُّهُمْ يُخَيَّلُ إِلَيْهِ مِنْ سِحْرِهِمْ أَنَّهَا تَسْعَى فَأَوْجَسَ فِي نَفْسِهِ خِيفَةً مُوسَى قُلْنَا لَاتَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى (طه/ ۶۶-۶۸).

ترجمه: پس هنگامی که طناب‌ها و چوب‌های آن‌ها را به گمان خویش حرکت کننده دید در

درون خویش احساس ترس کرد که گفتیم نترس چراکه تو برتر هستی؛

که بر ترس موسی^(ع) به دلیل امکان پیروزی ساحران (*نهج البلاغه*، خطبه ۵)، از جهت این که مردم نتوانند میان سحر و معجزه تمایز قائل شوند دلالت دارد (جوادی آملی، *تسنیم*، ۵۴/۵۹۸)، تنها نشان دهنده کارکرد شأن بشری ایشان است چراکه فقدان آگاهی از نتیجه و بالطبع ترس یا نگرانی، از لوازم شأن انسانی است که از آن گریزی نیست.

در مقابل، اگر آیه‌ای ناظر به شأن رسالی یک پیامبر است، نه تنها چنین احتمالی قابل در نظر گرفتن نیست،

بل که باید لوازم این شأن مدّ نظر قرار گیرد. برای مثال در تفسیر آیاتی نظیر:

يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ (جمعه/ ۲).

ترجمه: آیاتش را بر آنها می‌خواند و آنها را پاک می‌سازد و به آنها کتاب و حکمت می‌آموزد؛

که شأن تربیتی ایشان که از انواع شئون رسالی محسوب می‌شود؛ مورد توجه قرار گرفته است؛ لوازم این شأن نیز باید مورد توجه قرار گیرد. از جمله این که لازمه ابلاغ صحیح، دریافت صحیح، کامل و خالی از خطا و اشتباه است. همانطور که لازمه تعلیم صحیح، فهم صحیح، کامل و خالی از خطا و اشتباه است. در نتیجه در این شأن وجود علم و عصمت ضروری است.

غفلت از این موضوع و خلط آثار و لوازم شئون مختلف پیامبری با یکدیگر، که بعضاً در تفاسیر نیز مشاهده می‌شود، عملاً منتج به تکلف‌های بسیار در تفسیر، توسعه بی‌وجه مفاهیم کلامی و اطلاق‌گرایی شده است. برای مثال در تفسیر آیه:

الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ (بقره/ ۱۴۷).

ترجمه: حق از جانب پروردگار توست پس از تردیدکنندگان نباش؛

وقتی مراد به جای پیامبر (ص)، امت پیامبر (ص) (طبرسی، مجمع البیان، ۴۲۴/۱، طوسی، التبیان، ۴۸۳/۲، طباطبایی، المیزان، ۳۲۷/۱) بیان شود، یا از آنجا که شک امری غیرمتموع از ایشان است— آیه نهی پیامبر (ص) از شک و تردید محسوب نگردد (عاملی، الوجیز، ۱/ ۱۴۹)، درحقیقت برای توجیه وجود تردید ذهنی پیامبر (ص) که ارتباطی به شأن رسالی ایشان ندارد تلاش بی‌موردی صورت گرفته است.

هم‌چنین در تفسیر آیاتی نظیر:

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ (نجم/ ۳-۴).

ترجمه: و از روی هوی نفس سخن نمی‌گوید این تنها وحی است که وحی می‌شود؛

نیز، خلط این دو شأن، سبب می‌شود همه سخنان پیامبر (ص) و حیانی محسوب گردد (کاشانی، منهج الصادقین، ۶۸/۹). در حالی که آیه تنها ناظر به شأن رسالی پیامبر (ص) است، یعنی آن چه ایشان در قالب قرآن می‌گویند وحی است (طباطبایی، المیزان، ۲۷/۱۹). یا حتی در آیاتی مانند:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ (تحریم/ ۱).

ترجمه: ای پیامبر چرا برای رضایت همسرانت آنچه را خدا برای تو حلال کرده حرام می‌کنی؛

بازگرداندن خطاب به همسران پیامبر (ص) (طباطبایی، المیزان، ۱۹ / ۳۳۰) ضرورتی ندارد. خدا به دلیل ماجرای که در خانه پیامبر (ص) رخ می‌دهد، ابتدا ایشان را خطاب می‌کند؛ که چرا به خودت سخت می‌گیری (جوادی آملی، تسنیم، ۷۷ / ۵۵۷) و بعد همسران ایشان را نیز، جداگانه مورد عتاب قرار می‌دهد (تحریم / ۵). این عتاب از آن جهت که مربوط به شأن رسالی ایشان نیست منافاتی با عصمت نخواهد داشت. در آیه:

وَلَقَدْ أُوحِيَ إِلَيْكَ وَإِلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكَ لَئِنْ أَشْرَكَتَ لَيَحْبَطَنَّ عَمَلُكَ (زمر: ۶۵).

ترجمه: و همانا به تو و کسانی که پیش از تو بوده‌اند وحی کردیم که اگر شرک‌ورزی عملت را باطل خواهیم ساخت؛

نیز، واضح است که خطاب متوجه پیامبر (ص) است (طوسی، التبیان، ۹ / ۴۴) و این خطاب حقیقی و تهدید و اندازی واقعی است زیرا ایشان نیز فردی از مسلمانان است (طباطبایی، المیزان، ۱۷ / ۲۹۰)؛ یعنی مربوط به شأن انسانی ایشان می‌گردد. اما در برخی تفاسیر هم‌چنان تکلف‌هایی ملاحظه می‌شود. نظیر، تأدیبی دانستن خطاب به دلیل عصمت (طبرسی، مجمع البیان، ۸ / ۷۹۰) یا مراد از آن را امت پیامبر (ص) ذکر کردن (ثعالبی، الجواهر الحسان، ۵ / ۹۹) روی‌کردی است بر خلاف آیاتی نظیر:

الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ (زمر / ۱۸).

ترجمه: آنان که سخنان مختلف را می‌شنوند و از بهترینش تبعیت می‌کنند؛

که بر انتخاب افضل (فیض کاشانی، التفسیر الصافی، ۴ / ۳۱۸)، حقیقت‌جویی، حقیقت‌پذیری و تفکر صحیح (طباطبایی، المیزان، ۵ / ۲۵۴) تأکید دارند؛ هم‌چنان‌که در آیه:

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ (بقره / ۱۴۴).

ترجمه: همانا دیدیم نگاهت را به سمت آسمان؛

انتظار پیامبر (ص) درباره موضوع قبله (فیض کاشانی، التفسیر الصافی، ۱ / ۱۹۹)، و نزول وحی در این زمینه (جوادی آملی، تسنیم، ۷ / ۴۱۲)، اگرچه که ناظر به ناآگاهی زمانی ایشان است، ارتباطی به شأن رسالی ندارد. این ناآگاهی از آیاتی نظیر:

قُلْ لَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ إِنِّي مَلَكٌ إِنِّي أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَىٰ
إِلَيَّ (انعام/ ۵۰).

ترجمه: بگو من به شما نمی‌گویم که گنجینه‌های الهی نزد من است و من غیب نمی‌دانم و به شما نمی‌گویم که من فرشته‌ای هستم بل که من تنها از آنچه به‌سوی من وحی می‌شود پیروی می‌کنم.

نیز برداشت می‌گردد و در احادیث بازتاب یافته است؛ مانند:

لَا تَرْفَعُونِي فَوْقَ حَقِّي (مجلسی، بحار الانوار، ۲۷۱/۲۵).

ترجمه: مرا بالاتر از مقامی که دارم نبرید.

۲. راهکارهای خدا برای صیانت از وحی

بر پایه فهم مشهور از آیه‌ای از قرآن (حجر/ ۹) خدا خود را ملزم به صیانت از پیام خویش نموده است. اگرچه که آیه در دلالت اولیه خود، ناظر به صیانت قرآن از تحریف، بعد از ابلاغ است (طباطبایی، المیزان، ۱۲/ ۱۰۱)؛ اما از آنجا که لازمه ابلاغ صحیح، در هر شأنی، فهم صحیح است، لاجرم بر عدم تأثیر فهم تاریخ‌مند محتمل پیامبر (ص) بر وحی نیز دلالت خواهد داشت. این معنا طبیعتاً در مورد همه پیامبران دیگر به جهت این‌که ابلاغ‌کننده پیام‌های الهی هستند، نیز قابل‌تعمیم است. با این وجود، چگونگی صیانت از وحی در مسیر دریافت و تلقی اولیه پیامبران، تا فهم و ابلاغ نهایی آن؛ هم‌چنان نیاز به بررسی دقیق دارد.

۲-۱) تدابیر الهی پیش از رسالت

خدای حکیم، در مقام انتخاب رسول خود، علم و آگاهی دارد، همان‌طور که در آیه:

اللَّهُ أَعْلَمُ حَيْثُ يَجْعَلُ رِسَالَتَهُ» (انعام/ ۱۲۴).

ترجمه: خدا می‌داند رسالتش را کجا قرار دهد؛

مورد اشاره قرار گرفته است. این انتخاب قطعاً دفعی و ناگهانی نیست بل که دارای پیشینه است. برای مثال انتخاب آدم (ع) بعد از نافرمانی‌اش از امر الهی و اخراجش از بهشت (طه/ ۱۲۱-۱۲۲) تنها به علت صلاحیت علمی و اخلاقی او بود، صلاحیت علمی به دلیل آموختن اسماء و برتری بر فرشتگان (بقره/ ۳۱) و صلاحیت اخلاقی به دلیل اعتراف به اشتباه و برتری بر ابلیس (اعراف/ ۲۲-۲۳). همان‌طور که در انتخاب موسی (ع) نیز، ملاحظاتی مشاهده می‌شود که در آیات:

وَلِتُصْنَعَ عَلٰی عَيْنِي (طه/ ۳۹).

ترجمه: تا با نظارت من ساخته شوی؛

وَاصْطَنَعْتُكَ لِنَفْسِي (طه: ۴۱).

ترجمه: تو را برای خود آماده ساختم؛

مورد اشاره قرار گرفته است. به بیان دیگر، خدا صراحتاً از پرورش موسی^(ع) برای پیامبری می‌گوید؛ پرورشی که در مصادیقی نظیر وحی به مادر موسی^(ع)، پرورش نزد آل فرعون، انتخاب نشدن دایه‌ها (قصص/ ۷-۱۲)، با ایجاد محبت قلبی و احسان عملی همگان نسبت به موسی^(ع) (جوادی آملی، *تسنیم*، ۵۴ / ۳۷۲)، نیز مورد اشاره خدا قرار می‌گیرد.

آیاتی نظیر:

أَلَمْ يَجِدْكَ يَتِيمًا فَآوَىٰ وَوَجَدَكَ ضَالًّا فَهَدَىٰ (ضحیٰ / ۶-۷).

ترجمه: آیا تو را یتیم نیافت، پس پناه داد و تو را هدایت شده نیافت پس هدایت کرد؛

نیز نشان می‌دهد که آماده‌سازی فرد انتخاب شده توسط خدا پیش از بعثت، شیوه مرسوم الهی است. این معنا حتی در روایاتی که بر وجود تکالیف سنگین پیامبران دلالت دارند (ابن بابویه، *من لا یحضره الفقیه*، ۲ / ۹۹) قابل مشاهده است.

حکمت الهی اقتضاء می‌کند که در انتخاب پیامبران، ملاحظات مهمی مد نظر قرار گیرد. اگرچه که آن ملاحظات، مورد انکار و انتقاد مخالفان قرار گیرند. برای مثال در آیه:

وَ قَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أَنْزَلْنَا إِلَيْهِ مَلَكًا فَيَكُونُ مَعَهُ نَذِيرًا (فرقان/ ۷).

ترجمه: و گفتند این چه پیامبری است که غذا می‌خورد و در بازارها راه می‌رود چرا فرشته‌ای با او نازل نشده که با او انذار کننده باشد؛

صرف نظر از موضوع بهانه جوینی مخالفان، تصوّر نادرستی که از پیامبر الهی در ذهن مخاطب وجود دارد، موجب نمی‌شود که خدا ملاحظات لازم در انتخاب پیامبران را کنار بگذارد. همانطور که در انتخاب طالوت و ویژگی‌های دانش و توانایی جسمانی (بقره/ ۲۴۷) را بر خلاف انتظار مخاطب و حسب قواعد ثابت ترجیحی خویش ملاک قرار می‌دهد (جوادی آملی، *تسنیم*، ۱۱ / ۶۰۲).

به طور خاص نیز، امّی بودن پیامبر^(ص) (عنکبوت/ ۴۸) یعنی فقدان سواد رسمی که با شاگردی نزد افرادی

به عنوان استاد، حاصل می‌شود، یا مکتب نرفته بودن ایشان (طباطبایی، *المیزان*، ۱ / ۵۸) نیز، گذشته از ردّ شبهه عدم و حیانی بودن *قرآن* (طباطبایی، *المیزان*، ۱۶ / ۱۳۹) که در آیه:

وَلَقَدْ نَعَلِمُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ إِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِّسَانُ الَّذِي يُلْحِدُونَ إِلَيْهِ أَعْجَمِيٌّ وَهَذَا لِسَانٌ عَرَبِيٌّ مُبِينٌ (نحل / ۱۰۳).

ترجمه: و ما می‌دانیم که آنان می‌گویند یقیناً این آیات را بشری به او می‌آموزد کسی که به او نسبت می‌دهید، غیر عربی است و این *قرآن* به زبان عربی فصیح و روشن است.

به آن اشاره شده، دارای آثار دیگری نیز بوده است. از جمله عدم وجود نگرش‌های پیشین تثبیت شده در ذهن پیامبر (ص) و تأثیر ناگزیر آن بر وحی. به بیان دیگر اگر *قرآن* بر فردی غیر اُمّی و مکتب رفته نازل می‌شد قابلیت مورد پذیرش واقع شدن محض را نداشت؛ چراکه نوع انسان متأثر از فهم پیشین خویش است. این‌که پیامبران نزد کسی تعلیم نمی‌دیدند گذشته از عدم نیاز، موضوع مهم‌تر، عدم تأثیر نگرش‌های آلوده بوده است. همانطور که منظور از طعام در آیه:

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ إِلَى طَعَامِهِ (عبس / ۲۴).

ترجمه: پس انسان باید مراقب غذایی که می‌خورد باشد؛

در یک لایه، علم است (بحرانی، *البرهان*، ۵ / ۵۸۴). بنابراین این‌که چرا فهم پیامبر (ص) بر *قرآن* تحمیل نشده است، گذشته از اراده الهی، دلیل ساده دیگری نیز دارد و آن این‌که پیامبر (ص) اُمّی است یعنی فهمی پاکیزه و به دور از تعلیم، دارد و وقتی کتاب نخوانده است و علمی اکتسابی ندارد عملاً نمی‌تواند فهم جزئی پیشینی داشته باشد که بخواهد بر *قرآن* تحمیلش سازد. به بیان دیگر اُمّی بودن پیامبر (ص) گذشته از آنکه مانع مورد اتهام واقع شدن از سوی مشرکان می‌گردد، مانع از احتجاج با خدا و تحمیل دیدگاه‌های شخصی بر *قرآن* می‌گردد.

تأکید خدا بر اُمّی بودن پیامبر (ص) در آیاتی نظیر:

وَكَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ رُوحًا مِنْ أَمْرِنَا مَا كُنْتَ تَدْرِي مَا الْكِتَابُ وَلَا الْإِيمَانُ (شوری / ۵۲).

ترجمه: و این چنین وحی کردیم به تو از طریق روحی از امرمان که تو نمی‌دانستی کتاب چیست و ایمان چیست.

فَأْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبَعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (اعراف / ۱۵۸).

ترجمه: پس ایمان آورید به خدا و پیامبر امی او که به خدا و کلماتش ایمان آورد و از او پیروی کنید تا هدایت شوید.

این نکته را می‌رساند که فهم شخصی پیامبر (ص) مؤثر در وحی نبوده است و پیامبر (ص) تنها آن چه به ایشان وحی شده است را به مردم ابلاغ نموده است. بر این اساس امی بودن پیامبر (ص) راهکاری بوده است که خدا در مرحله انتخاب ایشان برای جلوگیری از تأثیر تاریخمندی فهم اتخاذ نموده است.

۲-۲) تدابیر الهی در حین رسالت

تدریجی بودن و مناسبتی بودن تعامل خدا با پیامبران، نظیر آن چه به طور مشخص در مورد قرآن رخ داد، اگرچه که مورد انتقاد کافران واقع شد، اما کارکرد مهم آن تثبیت معنا، در قلب پیامبران بوده است (فرقان/ ۳۲) تثبیتی که اگر به درستی انجام نشود (طباطبایی، المیزان، ۱۵/ ۲۱۱)، عمل کرد صحیحی نیز در پی نخواهد داشت. از این روست که در آیاتی نظیر:

وَلَا تَعْجَلْ بِالْقُرْآنِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يُقْضَىٰ إِلَيْكَ وَحْيُهُ وَقُلْ رَبِّ زِدْنِي عِلْمًا (طه/ ۱۱۴).

ترجمه: و در قرائت قرآن قبل از آنکه وحی آن به سویت پایان یابد عجله نکن، و بگو پروردگارا بر دانشم بیفز؛

لَا تُحَرِّكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ فَإِذَا قَرَأَهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا بَيَانَهُ (قیامت/ ۱۶-۱۹).

ترجمه: زبانت را به خاطر عجله بر خواندن آن حرکت نده همانا گردآوریش و خواندنش تنها بر عهده ماست، پس هنگامی که آن را قرائت نمودیم از قرائتش پیروی کن، بعد از آن بیانش نیز تنها بر عهده ماست؛

تأکید بر صبر و اجازه تحقق فهم (قمی، التفسیر، ۲/ ۶۵)، و تثبیت آن در قلب پیامبر (ص) است.

خدا با عتاب‌های پی‌درپی نیز، گذشته از روی کرد تربیتی در رشد شخص پیامبر (ص)، مانع از انحراف تلقی و به تبع آن فهم پیامبر (ص) و در نتیجه آن، تأثیر نظر و سلیقه شخصی ایشان درباره وحی می‌شود. یعنی پیامبر (ص) حتی اجازه سرعت بخشیدن به قرائت آیات و تغییر اعراب آیات قرآن را نیز ندارد (قیامت/ ۱۶). طبیعتاً وقتی تعامل با پیامبران تدریجی و ناظر به شرایط و مناسبات و وقایع رخ داده، صورت گیرد، باعث فهم بهتر و صحیح‌تر ایشان از محتوای سخن الهی می‌گردد. این فهم بهتر و صحیح‌تر، نیز خود، مانع از تحمیل برداشت‌های شخصی ایشان خواهد شد.

خدا در مقام صیانت از پیام خویش قدرت و توانایی دارد (حجر/ ۹) و هر جایی که لازم باشد با دخالت‌های مستقیم و غیرمستقیم اهداف خود را حاصل می‌سازد، یعنی اجازه نمی‌دهد، موانع بیرون از پیامبران، اخلاقی در این انتقال پیام ایجاد کند:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّى أَلْقَى الشَّيْطَانُ فِي أُمْنِيَّتِهِ فَيَنْسَخُ اللَّهُ مَا يُلْقِي الشَّيْطَانُ ثُمَّ يُحْكِمُ اللَّهُ آيَاتِهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ (حج/ ۵۲).

ترجمه: و ما قبل از تو نیز هیچ پیامبری را ارسال نکردیم مگر به این صورت که هر گاه شیطان می‌خواست در نظر او القائاتی کند خدا آنچه را شیطان انداخته بود برمی‌انداخت سپس آیاتش را استوار می‌ساخت و خدا دانای حکیم است.

حتی در سایر شئون رسالی نیز حضور خدا کاملاً محسوس است. مفهومی که در آیه:

فَفَهَّمْنَاهَا سُلَيْمَانَ (انبیاء/ ۷۹).

ترجمه: آن را به سلیمان فهماندیم.

به‌روشنی تبیین گشته است.

حتی اگر برای پیامبران در تلاوت و قرائت آیات الهی امکان و احتمال سهو وجود داشته باشد، در نهایت خدا آن مطلب نادرست احتمالی را نسخ می‌کند تا حقیقت بر مردم مشتبه نشود (سیدمرتضی، *تنزیه الانبیاء* / ۱۰۷). این معنا حتی از آیاتی نظیر:

إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْدًا وَأَكِيدُ كَيْدًا (طارق/ ۱۵-۱۶).

ترجمه: آنان همواره حيله می‌کنند و من هم تدبیر می‌کنم؛

که از یک سو به تلاش برای باطل نمودن قرآن و خاموش نمودن نور الهی از سوی مشرکان اشاره دارد و از سوی دیگر تفوق تدبیر الهی را بیان می‌دارد (ملاصدرا، *تفسیر القرآن الکریم*، ۴۵) نیز برداشت می‌گردد.

افزون بر آن، خدا موانع درونی و مربوط به پیامبران را نیز کنار می‌زند:

وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لَا تَأْخُذُوكَ خَلِيلًا وَلَوْلَا أَنْ تَبْتَسَاكَ لَقَدْ كِدْتَ تَرْكُنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا إِذَا لَادَّفْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيَاةِ وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا (اسراء/ ۷۳-۷۵).

ترجمه: و نزدیک بود فریبت دهند از آن چیزی که به سويت وحی فرستادیم تا غیر از آن را به ما نسبت دهی و در آن صورت با تو دوست بودند و اگر استوار نمی‌داشتیمت نزدیک بود که

به سوی ایشان اندکی میل کنی در آن صورت قطعاً دو زندگی و دو مرگ را به تو می‌چشانندیم سپس یآوری برای خویش در برابر ما نمی‌یافتی؛

عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَّبِعِنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَافِرِينَ (توبه/ ۴۳).

ترجمه: خدا تو را ببخشد چرا پیش از آنکه راستگویان و دروغگویان را بشناسی به آنها اجازه دادی؛ يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ (مائده/ ۶۷).

ترجمه: ای پیامبر آنچه بر تو وحی شده است را ابلاغ کن که اگر این کار را نکنی رسالت خدا را ابلاغ نکرده‌ای و خدا تو را از مردم نگاه می‌دارد.

از آن سو، در آیات:

وَلَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنَا بَعْضَ الْأَقَاوِيلِ * لَأَخَذْنَا مِنْهُ بِالْيَمِينِ * ثُمَّ لَقَطَعْنَا مِنْهُ الْوَتِينَ * فَمَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حَاجِزِينَ (حاقه/ ۴۴-۴۷).

ترجمه: و اگر بر ما سخنانی را می‌بست بی‌درنگ او را می‌گرفتیم و رگ گردنش را می‌بریدیم و کسی از شما نمی‌توانست یاری اش کند.

اگرچه که در لایه نخست از عدم دخالت شخص پیامبر^(ص) در وحی سخن می‌شود (طباطبایی، *المیزان*، ۱۹/ ۴۰۴)، اما لایه دیگری از معنا نیز در آن قابل مشاهده است. خدا می‌خواهد پیامبر خویش را نیز رشد دهد و او را از انحراف‌های احتمالی برحذر دارد، این شیوه تهدیدآمیز، مانع دخالت داده شدن آراء شخصی پیامبر^(ص) در وحی می‌شود.

این عمل کرد الهی در آیه تطهیر (احزاب/ ۳۳) که بر اساس آن پاکیزگی اهل بیت^(ع) ناشی از اراده تکوینی خدا (طباطبایی، *المیزان*، ۱۶/ ۳۱۲) معرفی شده است به‌خوبی مشاهده می‌شود. به بیان دیگر این حضور، نظارت و دخالت خدا است که بدون سلب اختیار (مفید، *تصحیح اعتقادات*، ۱۲۸) مانع از خطا می‌شود. برای مثال وقتی یوسف^(ع) برهان پروردگارش را می‌بیند فهمی صحیح از واقعه پیش رو می‌یابد و از مهلکه گناه می‌گریزد (یوسف/ ۲۴). این برهان (عیاشی، *التفسیر*، ۲/ ۱۷۳)، هشدار و دخالت غیرمستقیم الهی است که مانع از تأثیر هوای نفسانی بر یوسف^(ع) می‌شود.

افزون بر نزول تدریجی و مناسبتی و عتاب، تکرار وحی با اختلاف‌های جزئی در تثبیت مقصود الهی مؤثر است. چراکه در تکرار با طرح زوایای مختلف، اغراض تربیتی (مکارم‌شیرازی، *تفسیر نمونه*، ۱۵/ ۵۰۲) وجود

دارد. برای مثال آیات:

وَ إِذْ قَالَ اِبْرَاهِيمُ لِاَبِيهِ وَقَوْمِهِ اِنِّىٓ بَرَاءٌ مِّمَّا تَعْبُدُونَ (زخرف / ۲۶).

ترجمه: و هنگامی را که ابراهیم به پدر و قومش گفت من بی‌تردید از آنچه می‌پرستید، بیزارم.

قُلْ اِنَّمَا هُوَ اِلَهٌ وَّاحِدٌ وَّ اِنِّىٓ بَرِىٌّ مِّمَّا تُشْرِكُونَ (انعام / ۱۹).

ترجمه: بگو بی‌تردید او خدای یکتاست و من بیزارم از آنچه شما شریک خدا قرار می‌دهید.

با فراهم آوردن امکان مقایسه به پیامبر (ص) یادآوری می‌کند که حتی ابراهیم (ع) با این مسئله مواجه بود، و در نتیجه استقامت او را بیش‌تر می‌سازد و پذیرش و اطمینان او را نیز به وحی بالاتر می‌برد. هم‌چنین آیات:

وَ اِنۢ يَّمْسَسْكَ بَخَيْرٍ فَهُوَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (انعام / ۱۷).

ترجمه: و اگر به تو را خیری رساند، پس او بر هر کاری تواناست؛

وَ اِنۢ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ لِفَضْلِهِ (يونس / ۱۰۷).

ترجمه: و اگر برای تو خیری خواهد دفع‌کننده‌ای برای فضلش نیست؛

هر یک وجهی دارد که تثبیت‌کننده و دلگرم‌کننده است در آیه اول امکان خیر رسانی الهی مطرح می‌شود و در آیه دوم عدم امکان مقابله با خیرخواهی الهی.

با توجه به آیاتی که بر شباهت رسالت پیامبران الهی دلالت دارند، نظیر:

وَ مَا مُحَمَّدٌ اِلَّا رَسُوْلٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ (آل عمران / ۱۴۴).

ترجمه: و محمد جز فرستاده‌ای از سوی خدا که پیش از او هم فرستادگانی آمده‌اند، نیست؛

وَ مَا اَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ اِلَّا رِجَالًا نُّوحِيْ اِلَيْهِمْ (نحل / ۴۳).

ترجمه: و پیش از تو جز مردانی که به آنان وحی می‌کردیم، نفرستادیم؛

تعمیم آنچه در مورد پیامبر (ص) بیان شد به سایر پیامبران به جهت اشتراک شأن انسانی و شباهت لوازم رسالی، پیش و پس از رسالت، امکان‌پذیر است. با این حال می‌توان مواردی را نیز در مورد سایر پیامبران ذکر کرد. برای مثال انتقال پیام الهی از طریق الواح مکتوب (اعراف / ۱۴۵) خود شیوه‌ای است برای جلوگیری از تأثیرات تاریخمندی فهم موسی (ع) در مسیر دریافت تا ابلاغ این پیام.

بنابراین پیامبران در مسیر دریافت و تلقی اولیه از سخن الهی نه‌تنها متأثر از فهم و مفروضات شخصی

خویش هستند بل که گاه این تلقی می‌تواند باعث تغییر غرض الهی گردد، در نتیجه خدا با نظارت دائم خویش، پیش از ابلاغ، در مواردی که لازم است، با تدابیر خویش مانع از چنین تأثیری می‌شود. در نتیجه باید گفت برگزیده شدن پیامبران و دارا بودن شأن رسالی، اگرچه خواه ناخواه بر دیگر شئون ایشان اثرگذار خواهد بود؛ اما این تأثیر آنقدر نیست که آثار و لوازم شئون دیگر را کاملاً به محاق برد. عبارت‌هایی نظیر «باعیننا» (هود/۳۷) که کنایه لطیفی است از توجه مخصوص و مراقبت از یک چیز (مکارم‌شیرازی، *تفسیر نمونه*، ۲۳/۳۳) نشان می‌دهد که خدا در هر لحظه ناظر و مراقب عمل کرد پیامبران است.

نتیجه

صیانت از وحی در برابر تأثیرات احتمالی فهم تاریخ‌مند پیامبران، به عنوان یکی از الزامات ناگزیر شأن انسانی ایشان؛ مستلزم اتخاذ تدابیری از سوی خدا است. این تدابیر را می‌توان در دو نوع تدابیر پیش از رسالت و تدابیر در حین رسالت از یکدیگر تفکیک کرد. تدابیر پیش از رسالت شامل همه مواردی است که خدا در مرحله انتخاب پیامبران، و آماده ساختن ایشان برای انجام رسالت لحاظ کرده است و تدابیر در حین رسالت نیز شامل همه ملاحظات نظارتی و اصلاحی است که خدا پس از بعثت ایشان، اعمال نموده است. این دیدگاه گذشته از آنکه می‌تواند تاریخ‌مندی فهم را با عصمت ایشان، جمع نماید؛ امکان تفسیر به دور از تکلف آیات نافی عصمت را نیز فراهم می‌آورد.

منابع

- ۱- قرآن کریم.
- ۲- نهج البلاغه، به کوشش صبحی صالح، قم، دارالهجرة، ۱۴۱۴ق.
- ۳- ابن بابویه، محمد بن علی، *من لا یحضره الفقیه*، قم، جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ق.
- ۴- اصغری، محمدجواد و موسوی، سید محمود، «نقش قوای ادراکی پیامبر در وحی از دیدگاه فلاسفه اسلامی»، *آیین حکمت*، شماره ۲۴، تابستان ۱۳۹۴ش.
- ۵- بحرانی، هاشم، *البرهان*، قم، البعثة، ۱۴۱۵ق.
- ۶- ثعالبی، عبدالرحمن، *الجواهر الحسان*، بیروت، دار احیاء التراث عربی، ۱۴۱۸ق.
- ۷- جوادی آملی، عبدالله، *تفسیر تسنیم*، قم، اسراء، ۱۳۹۸ش.
- ۸- جوادی آملی، عبدالله، *تفسیر موضوعی قرآن*، قم، اسراء، ۱۳۷۸ش.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20080443.1394.24.2.3.1>

۹- حسینیان، حامد، «ترجمان وحی»، *اندیشه نوین دینی*، شماره ۳۱، زمستان ۱۳۹۱ ش.

<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.20080443.1394.24.2.3.1>

- ۱۰- حویزی، عبدعلی، *تفسیر نور الثقلین*، قم، اسماعیلیان، ۱۴۲۵ق.
- ۱۱- خمینی، روح‌الله، *الرسائل*، قم، اسماعیلیان، ۱۴۱۰ق.
- ۱۲- خمینی، روح‌الله، *شرح دعای السحر*، قم، مؤسسه نشر و تنظیم آثار امام خمینی، ۱۳۷۴ ش.
- ۱۳- زرکشی، محمدبن عبدالله، *البرهان*، بیروت، دار الکتب العلمیة، ۱۴۲۲ق.
- ۱۴- زمخشری، محمود بن عمر، *الکشاف*، بیروت، دار الکتب العربی، ۱۴۰۷ق.
- ۱۵- سبحانی، جعفر، *منشور جاوید*، قم، مؤسسه امام صادق (ع)، ۱۳۸۳ ش.
- ۱۶- سروش، عبدالکریم، *بسط تجربه نبوی*، تهران، صراط، ۱۳۸۵ ش.
- ۱۷- سروش، عبدالکریم، *کلام محمد رؤیای محمد*، تهران، صراط، ۱۳۹۷ ش.
- ۱۸- سیدمرتضی، علی بن حسین، *تنزیه الانبیاء*، قم، دارالاضواء، ۱۴۰۹ق.
- ۱۹- صادقی تهرانی، محمد، *البلاغ*، قم، اسماعیلیان، ۱۴۱۹ق.
- ۲۰- طباطبایی، محمدحسین، *المیزان*، قم، اسماعیلیان، ۱۳۷۲ ش.
- ۲۱- طبرسی، فضل بن حسن، *مجمع البیان*، بیروت، دار المعرفة، ۱۴۱۲ق.
- ۲۲- طوسی، محمدبن حسن، *التبیان*، بیروت، دار احیاء التراث الاسلامی، ۱۴۱۳ق.
- ۲۳- عاملی، علی بن حسین، *الوجیز*، قم، دار القرآن الکریم، ۱۴۱۳ق.
- ۲۴- عاملی، محمدبن مکی، *القواعد و الفوائد*، قم، نشر مفید، ۱۴۰۰ق.
- ۲۵- عیاشی، محمدبن مسعود، *التفسیر*، تهران، المطبعة العلمیة، ۱۳۸۰ق.
- ۲۶- فیض کاشانی، محسن، *التفسیر الصافی*، قم، مؤسسه الهادی، ۱۴۱۶ق.
- ۲۷- قدردان قراملکی، محمدحسن، «نقش پیامبر در وحی»، *قبسات*، شماره ۴۷، بهار ۱۳۸۷ ش.
- ۲۸- قمی، علی بن ابراهیم، *التفسیر*، قم، دار الکتب، ۱۴۰۴ق.
- ۲۹- کاشانی، فتح‌الله، *منهج الصادقین*، تهران، چاپ علمی، ۱۳۳۶ ش.
- ۳۰- کلینی، محمد، *الکافی*، بیروت، منشورات الفجر، ۱۴۲۸ق.
- ۳۱- مجلسی، محمدباقر، *بحار الانوار*، بیروت، مؤسسه الوفاء، ۱۴۰۳ق.
- ۳۲- مفید، محمد بن محمد، *اوائیل المقالات*، قم، کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۴ق.
- ۳۳- مفید، محمد بن محمد، *تصحیح اعتقادات*، قم، کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۴ق.
- ۳۴- مکارم شیرازی، ناصر، *تفسیر نمونه*، تهران، دار الکتب الاسلامیة، ۱۴۷۴ ش.

- ۳۵- ملاصدرا، محمدبن ابراهیم، *تفسیر القرآن الکریم*، ترجمه محمد خواجه‌جوی، تهران، مولی، ۱۳۹۲ ش.
- ۳۶- ملاصدرا، محمد بن ابراهیم، *الحکمة المتعالیة*، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۹۸۱ م.
- ۳۷- هایدگر، مارتین، *هستی و زمان*، ترجمه سیاوش جمادی، تهران، ققنوس، ۱۳۸۶ ش.
- 38- Gadamer, Hans-Georg, *Truth and Method*, tr. Donald G. Marshall, New York, Continuum book, 2006.
- 39- Warnke, Georgia, *Gadamer Hermeneutics*, Stanford University Press, 1987.